

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het achttiende-eeuwse 'zeemans kunst-kabinet' van admiraal Cornelis Schrijver

Bruijn, J.R.; Mörzer Bruyns, W.F.J.

Citation

Bruijn, J. R., & Mörzer Bruyns, W. F. J. (2018). Het achttiende-
eeuwse 'zeemans kunst-kabinet' van admiraal Cornelis Schrijver.
Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis, 37(1), 23-45. Retrieved from
<https://hdl.handle.net/1887/4306288>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306288>

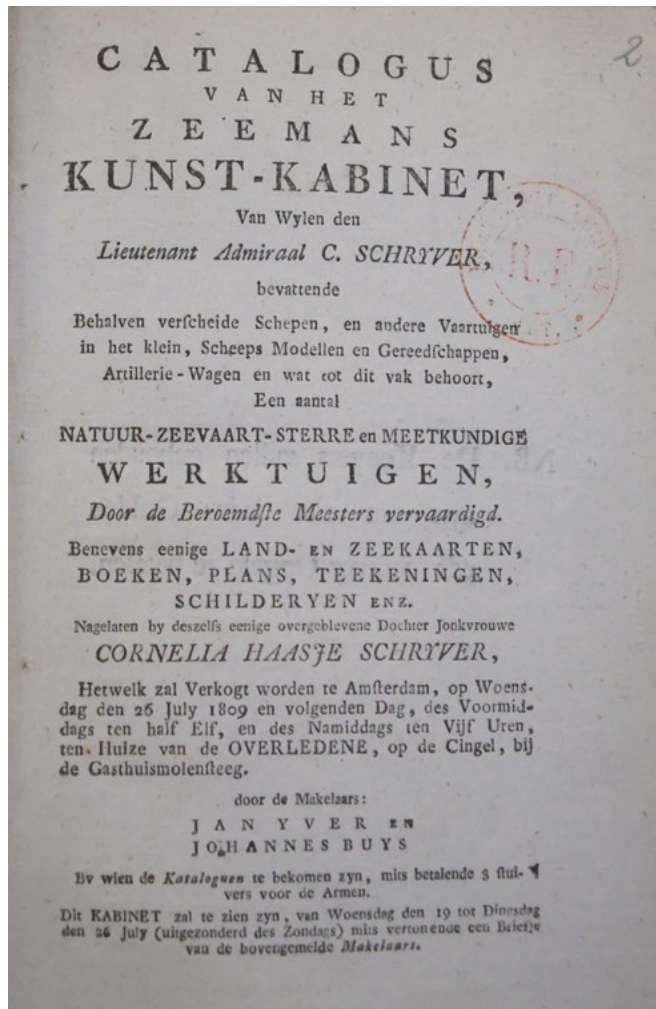
Note: To cite this publication please use the final published version
(if applicable).

Het achttiende-eeuwse 'zeemans kunst-kabinet' van admiraal Cornelis Schrijver

Lieutenant-Admiral Cornelis Schrijver was a prominent and influential eighteenth-century officer in the service of the Amsterdam Admiralty. At sea, and after his retirement on land, he was instrumental in the introduction of technological improvements in the Admiralty, especially in shipbuilding, artillery, navigation, and surveying. For these purposes he amassed a collection of ship and artillery models, scientific instruments, ships' draughts, atlases, charts and books. After his widow's death, Schrijver's collection was inherited by his younger daughter Cornelia Haasje. When she died a spinster in 1809, the collection was catalogued and auctioned in Amsterdam. Only one copy of the auction catalogue of Schrijver's collection is on record, in the Bibliothèque nationale de France in Paris. It is of particular importance, as, at the time of the sale, it was annotated with the names of the buyers and most of the prices they paid for the lots. A number of the buyers could be identified, as could some of the instruments, now in Teylers Museum, Haarlem. This article discusses the auction, Admiral Schrijver's career at sea, and his contributions to shipbuilding, navigation and surveying, followed by a description of his collection, and a discussion on its buyers.

Openbare verkopeningen van persoonlijke goederen van allerhande aard zijn van alle tijden. Een catalogus vermeldt om welke bezittingen het gaat en geeft aan waar en wanneer de verkoping plaatsvindt. Bezichtiging vooraf is gebruikelijk. Een hedendaags veilinghuis voor boeken is bijvoorbeeld Burgersdijk & Niermans, sinds 1894 gevestigd in de 'Templum Salomonis' aan de Nieuwsteeg te Leiden. In de achttiende eeuw, vanaf 1753 in toenemende mate, tot het begin van de negentiende eeuw waren het veelal makelaars die verkopeningen organiseerden. Ze vonden vaak plaats in het huis waar de betreffende verzameling was aangelegd. De makelaars waren verenigd in een eigen gilde, dat evenals andere gilden in 1798 naar Frans voorbeeld formeel werd opgeheven. In Amsterdam zijn gilden vanwege hun economisch belang tot begin negen-

Titelblad van de
veilingcatalogus
van Cornelis
Schrijvers 'zeemans
kunst-kabinet',
1809. PARIJS,
BIBLIOTHÈQUE
NATIONALE
DE FRANCE,
DÉPARTEMENT DES
ESTAMPES (FOTO
DANIELLE FAUQUE,
PARIJS).

tiende eeuw nog oogluikend toegestaan, soms tot na 1810.¹ Veilingcatalogi van makelaars bieden inzicht in de belangstelling die de voormalige eigenaar bezat.² Een voorbeeld daarvan zijn de nautische bezittingen van de voor-
aanstaande achttiende-eeuwse zeeofficier Cornelis Schrijver (1687-1768) uit
Amsterdam. Ons is geen andere marineofficier bekend die een zo omvangrijke
en importante verzameling bezat dan Schrijver.

1 I.H. van Eeghen, *De gilden. Theorie en praktijk* (Bussum 1974) 40, 118-119.

2 Catalogi van zulke veilingen, doorgaans van kunst- en boekencollecties, zijn onder

meer te vinden in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag en in de bibliotheek van het Rijksmuseum, Amsterdam.

Jan Yver, ca. 1810–1816. Ets door Reinier Vinkles naar een schilderij door Sara Agatha le Jolle-Boddaert. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM.

DE VEILING

Ruim veertig jaar na Schrijvers dood ging zijn verzameling, zoals in 1809 beschreven in de *Catalogus van het Zeemans Kunst-Kabinet, van wijlen den Lieutenant Admiraal C. Schijver ...enz*, in de openbare verkoop.³

Na het overlijden van zijn weduwe Maria le Pla in 1784 waren de scheepsmodellen, artilleriemodellen, wetenschappelijke instrumenten, schilderijen, tekeningen, atlanten, kaarten en boeken, bij elkaar gebleven; ze worden in navolgende paragrafen beschreven. De verzameling kreeg een plaats in het huis van haar tweede, ongetrouwde dochter Cornelia Haasje Schrijver (1737–1809) op het Singel bij de Gasthuismolensteeg in Amsterdam. Bij de boedelscheiding in 1784 had Cornelia Haasje nog verklaard dit hele zeemanskunst-kabinet van haar vader niet te willen hebben en liever te willen verkopen! Dit was dus niet gebeurd, misschien uit piëteit voor haar vader. Zij woonde na het overlijden van haar moeder samen met haar vriendin Anna Maria Boekelman. Cornelia Haasje stond bekend als diep religieus; in haar testament bedacht zij maar liefst vier predikanten naast de diaconie van de Nederduits Gereformeerde Gemeente en zoals gebruikelijk haar huispersoneel van vijf dienstboden en een tuinman. Ze werd begraven in de Westerkerk in hetzelfde graf als haar vriendin.⁴ Na Cornelia's dood, op 23 maart 1809, kregen twee makelaars spoedig toegang tot het sterfhuis. Het waren Jan Yver en Johannes Buys. Yver (1747–1816) was een ervaren makelaar, vertrouwd met de wereld van boeken en kunst.

Hij was honorair lid van de Teken-Akademie in Amsterdam en woonde als

3 In 1966 wees prof. dr. J.Ph. Monté ver Loren de eerste auteur op de aanwezigheid van deze catalogus in de Bibliothèque nationale de France, département des estampes (locatie Richelieu), Parijs, no. YD-663(2)-8; zie ook de Getty Provenance Index <http://www.getty.edu/research/tools/provenance/index.html> nr. N-148.

4 Westfries Archief Hoorn (WA), Familiearchief Verloren (Verloren 1535), inv.nr. 805, boedelscheiding 6-5-1784 en nalatenschap 22-12-1809.

Johannes Buys. Gravure
door Dirk Jurriaan Sluyter,
1836. AMSTERDAM,
STADSARCHIEF.

boek- en kunstverkoper en prentenverzamelaar aan de Reguliersgracht.⁵ Buys (1764–1838) begon in 1786 als makelaar; we komen zijn naam van 1789 af tegen bij veilingen van wis-, natuur- en sterrenkundige verzamelingen.⁶

Maar zijn loopbaan verliep hierna anders. Buys bekwaamde zich in de natuur-, wis- en sterrenkunde, werd lid van geleerde genootschappen en schreef een natuurkundeboek voor schoolonderwijs.⁷ Van 1795–1818 was hij lector in de natuurkunde van het Genootschap Felix Meritis in Amsterdam en in 1827 inspecteur van het fysisch kabinet van dat Genootschap. Buys werd in 1830 benoemd tot lid eerste klasse van het Koninklijk Instituut, de huidige Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Zijn betrokkenheid bij de veiling van Schrijvers kabinet had wellicht te maken met de combinatie van makelaarschap en wetenschap. Buys overleed op ‘Huis ten Bosch’ bij Maarssen, het buitenverblijf dat hij in 1816 had verworven.

Waarschijnlijk stonden “al t’kunstwerk zo tot de mathesis als marine behorende ... benevens de cabinetten, bufetten, kassen, doosen en andere bergplaatsen, waarin dezelve kunststukken, instrumenten etc. bewaard worden” zoals vader Schrijver in 1766 had bepaald, keurig in het huis van Cornelia Haasje uitgestald en naar men mag aannemen door één van de vijf dienstboden regelmatig afgestoft.⁸ Zwager Joan Fredrik d’Orville (1732–1809),

5 *Verhandeling over de natuurlyke vereischten in een’ tekenaar; als mede over de eerste beginselen der tekenkonst* (Amsterdam 1767) 7.

6 *Koninklijke almanak voor den jare 1808* (Den Haag 1809) 651; *Namen der gezuorenen makelaars der stad Amsterdam* (Amsterdam 1826) 3; P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlassen, globes e.d. in Amsterdamse*

kranten 1621–1811 (Utrecht 1985) 303, 310, 324.

7 A.J. van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden*, dl 2, 2e stuk (Haarlem 1855) 1668–1669; *Natuurkundig schoolboek* (Leiden/Deventer/Utrecht 1800), uitgegeven door de Maatschappij tot nut van ’t algemeen.

8 WA, Verloren 1535, inv.nr. 805, testament Schrijver en Maria le Pla, 22-8-1766.

de weduwnaar van Cornelia's zuster Maria Philippina (1732–1798), had er zich niet meer mee kunnen bemoeien, want hij was een dag na Cornelia Haasje gestorven. De beide makelaars genoten dus alle vrijheid om hun catalogus samen te stellen en te laten drukken. Op vertoon van een bewijsbriefje van de makelaars kon de verzameling de week vóór de veiling worden bezichtigd, behalve op zondag. De catalogus kostte drie stuivers, bestemd voor de armen. De veiling zelf was op 26 en 27 juli 1809, 's ochtends van half elf af en 's middags om vijf uur. Kopers betaalden van iedere gulden één stuiver opgeld.

ZEEOFFICIER CORNELIS SCHRIJVER

Cornelis Schrijver was een geboren en getogen Amsterdammer. Kees was zijn roepnaam in familie- en vriendenkring. De ouders en vooral ook hijzelf behoorden in de stad tot de grote burgerij, de stedelingen die in de sociale hiërarchie van de Republiek na het patriciaat, de regentenfamilies, kwamen. Het waren veelal rijke kooplui, reders, hoge ambtenaren, officieren, medici en advocaten. Zij bewoonden de huizen langs de grachten en in de betere straten. Schrijvers ouders woonden aan de Herengracht, aan de zuidzijde tussen de Utrechtsestraat en de Binnen-Amstel, hijzelf als getrouwd man aan de Kloveniersburgwal nabij de Oudemanhuispoort. In de jaren 1740 waren renteniers, kooplieden, een bewindhebber van de VOC en een boekhouder van de Wisselbank zijn burens.⁹

Schrijver kwam uit een familie van zeeofficieren. Zijn vader Philips (1649–1711) was kapitein bij de Admiraliteit van Amsterdam, evenals zijn grootvader van moederskant Cornelis Tijloos (†1697). Philips Schrijver was een bekend en ervaren officier die uit boosheid dat hij geen vlagofficier werd in 1711 uit de zeedienst ontslag nam, waarop hij kort daarna overleed. Uit respect voor zijn vader benoemde het admiraliteitsbestuur na diens ontslag zijn zoon Cornelis in één keer tot ordinaris luitenant, dus in vaste dienst. Cornelis had als jong luitenant zich bij speciale operaties in de Middellandse Zee al flink onderscheiden. Philips liet zijn vijf kinderen ter verdeling een bezit van ruim twee ton na. Rondom 1730 zou Cornelis, na het overlijden van zusters van zijn vader en van een eigen broer en zuster, zijn vermogen nog flink zien groeien.¹⁰

Cornelis' huwelijk betekende geen uitbreiding van financiële middelen. Op 41-jarige leeftijd trouwde hij in 1728 in de Haagse Kloosterkerk met Maria le

9 Over Schrijver zie J.R. Bruijn, *De admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713–1751* (Amsterdam 1970) passim; Idem, 'Cornelis Schrijver' in: L.M. Akveld e.a. ed., *Vier eeuwen varen. Kapiteins, kapers, kooplieden en geleerden* (Bussum 1973) 161–175; Idem, *Zeegang. Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw* (Zutphen 2016) 263–264; Koninklijke Biblio-

theek te Den Haag (KB), Handschriften, inv. nr. 73 D22, 1-6-1731.

10 WA, Verloren 1535, inv.nr. 803, testament Philips Schrijver 13-4-1711, boedelbeschrijving 12-4-1713, 27-4-1715 en andere stukken; Nationaal Archief te Den Haag (NL-HANA), Admiraliteitsarchieven (AA), XL, inv.nr. 14.

Cornelis Schrijver als kapitein-ter-zee in 1736. Rechts zou de *Boekenrode* of de *Moriaanshoofd* kunnen zijn afgebeeld, schepen waarover Schrijver omstreeks dat jaar het bevel voerde. Olieverfschilderij door Jan Maurits Quinkhard. HOORN, WESTFRIES MUSEUM.

Pla (1697–1784), een dochter van een officier in het Staatse leger. Zij bracht een huwelijksgoed ter waarde van vierduizend gulden mee. Het echtpaar kreeg uiteindelijk twee dochters: Maria Philippina en Cornelia Haasje, naast een doodgeboren kindje en een dochtertje dat nog geen drie jaar oud werd.

Maria bestierde het huishouden blijkens een belastingopgave uit 1742 met vier dienstboden.¹¹ De oudste dochter trouwde in 1753 met Joan Fredrik d'Orville, koopman en bankier, in later jaren lid van de Amsterdamse vroedschap. Dit echtpaar kreeg één dochter, Cornelia Maria, die in 1809 de erfgename van haar tante Cornelia Haasje werd.

Omstreeks 1756 kocht Schrijver, intussen luitenant-admiraal, de buitenplaats 'Dantzig' in de Watergraafsmeer. Dantzig lag naast het nog bestaande 'Frankendael' aan de Middenweg, waar van 1759 af de vermogende koopman en kunstverzamelaar Jan Gildemeester woonde. Het huwelijk van hun dochter Maria Philippina gaf het echtpaar Schrijver nog meer aanzien dan het al genoot. Het betekende aansluiting bij het patriciaat. Roem en bekendheid had Cornelis al eerder verworven door zijn succesrijke carrière als zeeofficier. Op 23 juni 1765 bijvoorbeeld gebruikte de hertog van York, broer van de Britse koning, het middagmaal in huize Schrijver.¹²

Schrijvers eerste commando over een oorlogsschip viel nog aan het slot van de Spaanse Successie Oorlog (1702–1713), waarna een heel lange periode

11 W.F.H. Oldewelt, *Kohier van de Personeele Quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742*, dl. II (Amsterdam 1945) 49 no. 9/2222.

12 F. Beijerinck en M.G. de Boer eds., *Het Dagboek van Jacob Bicker Raije 1732–1772* (Amsterdam z.j.) 294.

Maria le Pla met haar oudste dochter Maria Philippina Schrijver. Olieverfschilderij door Jan Maurits Quinkhard, 1736. HOORN, WESTFRIES MUSEUM.

van weinig uitrustingen van schepen begon. Grote schulden van de admiraliteiten en jaren van vrede hielden zeeofficieren aan de wal. Financieel was dit voor menig kapitein een ramp, want hij verdiende veel geld aan de verantwoordelijkheid en verzorging van de voeding van zijn bemanningsleden door middel van de kostpenningen. Hoe groter zijn schip was en hoe langer een reis duurde, des te meer verdiende hij. Schrijver mocht zich gelukkig prijzen dat hij gedurende de periode 1711-1748 in totaal tien maal een commando had. Slechts twee van zijn tijdgenoten waren even gelukkig, het waren Abraham Akersloot en Dirk Roos.¹³

Schrijver vestigde in 1724 de aandacht op zich door op een kruistocht tegen Algerijnse kapers één van hun schepen op de kust te jagen, waarna de bemanning haar schip in brand stak. Een tweede schip, de *Oranjeboom*, wist Schrijver te veroveren.¹⁴ De vlag van dit schip kwam in het admiraliteitsgebouw te hangen. Buitgeld, beloningen en een *Helden-Zang* tot zijn onsterfelijke lof vielen hem ten deel.¹⁵ Rondom 1730 maakte Schrijver zijn faam als Algerijnen bedwinger helemaal waar dankzij machtsvertoon en diplomatie.¹⁶ Twee Oost-Indiëvaarders wist hij uit hun handen te bevrijden. Het waren jaren

13 Bruijn, *De admiraliteit*, 175-176.

14 Anders dan de naam doet vermoeden was dit schip niet eerder op Nederland veroverd, wellicht is *Oranjeboom* een verbastering.

15 J.C.W.R.H., *Helden-Zang ter onsterffelyker lof van den Ed. Manhaften Here Cornelis Schryver, Zee-Hoofdman ... wegens het neemen van*

den Algierschen zee-roover De Oranje Boom (1724), Bibliotheek Het Scheepvaartmuseum te Amsterdam (HSM), inv.nr. Mm-1691.

16 De Admiraliteit van Amsterdam schonk Schrijver hiervoor als dank een zilveren wijnkoeler: Rijksmuseum, Amsterdam, nr. 16686.

waarin zijn broer Philips (1694–1733) vol trots aan hun zuster Haasje (1691–1756) in Batavia herhaaldelijk over “broer den capiteyn” schreef. Over een promotie tot vlagofficier werd in marinekringen openlijk gesproken. Viceadmiraal François van Aerssen (1665–1740) noemde Schrijver “de bequaemste van alle onse zeeluyde”.¹⁷ Toch kwam het er voorlopig niet van.

In 1736 en 1737 konvooieerde Schrijver koopvaarders in West- en Zuid-Europese wateren, schakelde twee Marokkaanse kaperschepen uit, waarna hij met een speciale instructie van de West-Indische Compagnie naar Curaçao voer om voorstellen te doen voor een betere militaire bescherming van Nederlandse belangen in de Cariben. Tijdens de Oostenrijkse Successie Oorlog (1740–1748), waarbij de Republiek alleen in de laatste fase rechtstreeks betrokken raakte, commandeerde Schrijver in 1744 en 1747 als viceadmiraal, en in 1748 als luitenant-admiraal kleine eskaders in samenwerking met de Britse vloot. Het waren zijn laatste varende activiteiten.

AANZETTEN TOT VERBETERINGEN

Tijdens zijn commando's stuitte Schrijver geregeld op zaken die niet in orde waren en in zijn ogen niet deugden. Hij schreef daarover dan al gauw een memorie die bestemd was voor zijn superieuren aan de wal. Hierbij bleef het niet, want als hij niet voer bleef hij zich met zeezaken bezighouden. In de loop der jaren bouwde hij een heel netwerk op van hoger en lager geplaatste autoriteiten, tot wie hij zijn commentaar op misstanden en voorstellen tot verbetering ('redres') richtte. In zijn kritiek kon Schrijver scherp zijn, wat niet iedereen hem in dank afnam. Zeker niet zijn eigen collega's. Dikwijls had hij het bij het juiste eind en bereikte hij resultaten, maar niet altijd. Zijn belangstelling ging eigenlijk naar alle facetten van de zeedienst uit. Een groot aantal ervan vindt men tastbaar terug in de voorwerpen van zijn kabinet.

Goed bezeilde schepen, waarmee hij zich kon meten met Britse of Franse schepen en met name met Barbarijse kaperschepen, waren voor Schrijver heel belangrijk. Hij trof het bij zijn kruistocht tegen de Algerijnen in 1723–1724 met het fregat *Wageningen*, dat “t'eenemaal ... op de zeylage” was gebouwd. Dit schip was echter één van de spaarzame goede schepen die op de Amsterdamse admiraliteitswerf waren gebouwd. Samen met enige collega's drong Schrijver aan om betere bouwmethoden te gebruiken en scheepsbouwers uit het buitenland te halen. Vooral door zijn actieve bemoeienis kwam in 1727 een drietal Engelse scheepsbouwers in Amsterdam werken. Zij kregen de leiding bij het bouwproces. Dit betekende de introductie van enige andere bouwmethoden en het gebruik van scheepsbouwkundige tekeningen en opengewerkte scheepsmodellen; Schrijver bezat die later zelf en hierin was de constructie

17 WA, Verloren 1535, inv.nr. 805, diverse brieven; KB, Handschriften, inv.nr. 73 D22,

25-4-1734; Bruijn, *De admiraliteit*, 28–29.

van de romp zichtbaar.¹⁸ Dit alles resulteerde in schepen die beter voldeden dan hun voorgangers. Een en ander leidde tot scherpe controverses met scheepsbouwers op de overige marinewerven, waarin Schrijver veelal de centrale figuur was mede door zijn vaak ongezouten opmerkingen. Hij schudde echter de wereld van de scheepsbouwers flink wakker en bereikte hierdoor verbeteringen in de scheepsbouw. Maar hij wilde niet onderkennen dat in dezelfde tijd ook op de werf in Rotterdam belangrijke vernieuwingen werden ingevoerd.

De ultieme test van de zeilkwaliteiten van een schip was voor Schrijver het houden van wedstrijden tussen schepen onder wisselende weersomstandigheden. De eerste maal gebeurde dit op Spithead bij Portsmouth in 1729, toen zijn schip de *Provincie van Utrecht*, één van de eerste producten van de vernieuwing, het opnam tegen de *Monmouth*, het “welbezeildste” Britse schip. Zij deden niet voor elkaar onder. In later jaren volgden meer van dit soort wedstrijden, tussen Amsterdamse en Rotterdamse schepen. Schrijver correspondeerde ook met Britse collega’s over de kwaliteit van hun schepen. In 1750 zond George Anson (1697-1762) – een jaar later First Lord of the Admiralty – hem bouwtekeningen van veroverde Franse schepen, maar meende dat die wel te diep zouden steken voor Nederlandse wateren. Gouverneur-generaal Gustaaf van Imhoff (1707-1750) schreef hem in 1748 vanuit Batavia dat er scholen nodig waren “daer jongens goedkoop kunnen gaan leeren het sloopstimmerwerk na regulen en op principes”.¹⁹

De waarde van goede artillerie had Schrijver als luitenant geleerd tijdens operaties tegen de Spaanse kustverdediging, niet zo zeer in het zeegevecht, want met echte zeeslagen werd hij niet geconfronteerd. Daarom was Schrijver in zijn element op Curaçao in 1737 toen hij in opdracht van de West-Indische Compagnie de fortificaties op het eiland inspecteerde. Bij later overleg over verbeteringen was hij betrokken en hij zette zijn ideeën hierover op papier.²⁰ Voor een deel zijn deze ook uitgevoerd. Het is dus niet vreemd dat Schrijver thuis een model van een artilleriewagen bezat en modellen van batterijen, rolpaarden en kogels, meestal in hout uitgevoerd. Die rijdende artilleriewagen of batterij of affuit had hijzelf ontworpen en op eigen kosten op de admiraliteitswerf in 1742 laten maken; hij betaalde er aan de equipagemeester van de werf een bedrag van *f* 72 voor. Schrijvers artilleriewagen werd goed bevonden, de geschutgieterij Krantz ontwierp er mortieren voor en het geheel werd voor Curaçao en voor geschutdekking bij landingen bestemd. De Staten-Generaal beloonden hun inventieve zeeofficier op 10 mei 1742 met honderd zilveren dukatons (*f* 315).²¹

18 Alan Lemmers, *Techniek op schaal. Modellen en het technologiebeleid van de Marine 1725-1885* (Amsterdam 1996) 53-54.

19 A.J. Hoving en A.A. Lemmers, *In tekening gebracht. De achttiende-eeuwse scheepsbouwers en hun ontwerpmethoden* (Amsterdam

2001) en de daar genoemde literatuur. Zie ook NL-HaNA, AA XXXV, inv.nr. 26, brieven van 24-2-1748 en 13-8-1750.

20 De Compagnie schonk Schrijver hiervoor als dank een zilveren kandelaber: Rijksmuseum, Amsterdam, nr. BK-NM-12502.

Schrijver was betrokken bij verbeteringen in de landmeetkunde. In 1746 was hij met twee raadgevers van de Friese stadhouder Willem IV (1711-1751) gangmaker achter de ontwikkeling en bouw van een ‘nieuw uitgevonden’ theodoliet.²² Ze correspondeerden met de nauw betrokken prins over dit instrument, dat werd vervaardigd door Benjamin Ayres (ca.1710-1757), een Engelse instrumentmaker die zich in Amsterdam had gevestigd.²³ Ook de verschillende landmeetkundige werktuigen en instrumenten in het kabinet, waaronder een overigens ongesigioneerde koperen theodoliet, getuigen van Schrijvers interesse voor dit vakgebied.

Uiteindelijk zag Schrijver tastbare verbeteringen komen in de navigatie kennis en vaardigheden van de marineman. Hij had te vaak moeten constateren dat de zeeofficier en de stuurman aan boord van een oorlogsschip gebrekkig of helemaal niet op de hoogte waren van de basisbeginselen hoe in de navigatie koers en verheid te bepalen. Ongelukken en bijna ongelukken waren het gevolg. Samen met een drietal collega’s was hij van 1742 af de sturende en stuwende kracht om een wiskundige basis in de stuurmanskunst aan te brengen en stuurlieden en zeeofficieren te verplichten hiervoor onderwijs te volgen. Schrijver was één van de grote animators van het Algemeen Zeemanscollege dat in 1748 in Amsterdam werd opgericht.²⁴ De introductie van moderne navigatie-instrumenten was vanzelfsprekend en Schrijver, wiskundig goed onderlegd, was hiermee vertrouwd. Zijn verzameling is hiervan een bewijs. Ter toetsing van zijn eigen wiskundige kennis werkte hij een “spherise driehoeksrekenink”, zoals die op het college werd geleerd, in 1751 helemaal uit.²⁵ Hij kende dus Benjamin Ayres, die onder meer de nieuwe octant aan de VOC leverde. Toen Ayres in 1749 bij het Zeemanscollege en bij de Admiraliteit werd aangesteld, stelde Schrijver diens instructie op. Ayres moest ook jongeren in zijn vak opleiden, maar hier kwam niet zoveel van terecht. Hij werd wegens te veel drankgebruik in 1752 ontslagen. Desondanks moet het contact tussen Schrijver en Ayres goed zijn geweest, verreweg de meeste gesigioneerde instrumenten in het kabinet waren door hem gemaakt. In 1756 beoordeelde Schrijver met enkele collega’s het nut van een nieuw kompas waarvan de roos rustiger zou liggen. Robbert Guthrie, een commandeur op de werf, was de maker.²⁶

21 KB, Handschriften, inv.nr. 73 D20 en 21/5; Stadsarchief Amsterdam, 314, no. 5; NL-HaNA, AA XXV, inv.nr. 25 en 26 en XXXVII, inv.nr. 36, nr. 32; NL-HaNA, Staten-Generaal, inv.nr. 9218.

22 Huibert Jan Zuidervaart, *Van ‘Konstge-noten’ en hemelse fenomenen. Nederlandse sterrenkunde in de achttiende eeuw* (Rotterdam 1999) 454; Peter de Clercq, ‘Het kabinet van wetenschappelijke instrumenten en modellen van stadhouders Willem IV en V’ in: L.J. van der Klooster e.a. ed., *Mozart en Oranje en andere bijdragen over het Huis van Oranje* (Zut-

phen 1992) 65-66.

23 Van 1749 af mocht Ayres zich “instrument-maaker van syn doorlugte hoogheid” Willem IV en van de Admiraliteit van Amsterdam noemen.

24 E. Crone, *Cornelis Douwes 1712-1773. Zijn leven en zijn werk* (Haarlem 1941) 122-143; W.F.J. Mörzer Bruyns, *Schip recht door zee. De octant in de Republiek in de achttiende eeuw* (Amsterdam 2003) 111-112.

25 Een boldriehoeksrekening, nodig bij astronomische plaatsbepaling op zee.

Een veilige navigatie ging gepaard met de aanwezigheid aan boord en het gebruik van goede en betrouwbare zeekaarten en atlassen. In Schrijvers kabinet waren er nog diverse. Hierbij vallen atlassen van de kustwateren van Groot-Brittannië en de Noordzee op. De vaart langs de Noordzeekusten en in Het Kanaal zorgde met enige regelmaat voor ongelukken. Samen met enige collega's liet Schrijver in 1742 een bericht drukken om de veiligheid te verbeteren en verzeilen te voorkomen. Hij maakte toen ook een speciale beschrijving van Spithead. Kort vóór zijn dood wond Schrijver zich erg op over de vrij-spraak van kapitein A.L. Haak die in 1766 de *Dolfijn* verspeelde op de kust van Calais.²⁷

Na terugkeer van zijn reis in 1748 is Schrijver niet meer naar zee geweest. De eerste jaren gebruikte hij om zijn ideeën over wat er allemaal mis was met de marine op papier te zetten. Hij deed dit op last van de nieuwe stadhouder Willem IV (1747-1751) en de Staten-Generaal. Het werden twee sets van drie 'zeer volumineuze boeken of manuscripten'. Voor schrijfhulp kreeg hij van de Staten-Generaal een dagvergoeding van f 1:10 (een gulden en tien stuivers). In 1766 stelde hij voor stadhouder Willem V nog een 52 bladzijden tellende notitie op "tot informatie wat een zeeman noodig heeft te weeten om zig habiel te maaken".²⁸

Scherp van tong en pen en een groot vermogen te zien wat niet deugde, maakte Schrijver zich niet altijd bemind en gewaardeerd. Hij bleef tot op hoge leeftijd actief en klom nog aan boord van jachten en oorlogsschepen. Op 17 mei 1768 overleed Cornelis Schrijver na een ziekbed van drie weken en werd in de Westerkerk begraven. Dagboekschrijver Jacob Bicker Raije noteerde bij die datum; "hij was een braaf officier, doch seer haastig, opvligend, neetelig en niet om met diegeene die hij iets tegen had, te versoenen, waardoor hij sig bij velen gehaat maakte en dus niet veel vrienden had".²⁹ De historicus echter is Schrijver dankbaar dat hij zo onverhuld heeft aangegeven hoe de marine in zijn dagen werkte.

HET 'KUNST-KABINET' VAN SCHRIJVER

In tegenstelling tot hetgeen de titel van de catalogus suggereert was het geen kunst- maar een 'konstkabinet', in de zin van kennis, zoals bedoeld in stuurmans-kunst en wis-kunst. Het bestond in de volgorde van de veilingcatalogus uit 30 kavels modellen van schepen en scheepsonderdelen, 11 kavels artilleriemodellen en bijbehorende gereedschappen, 91 kavels wetenschappelijke

26 KB, Handschriften, inv.nr. 73 D18/2 en D31.

27 KB, Handschriften, inv.nr. 73 D19/2 en D25; NL-HANA, AA XXV, inv.nr. 24 en Ibidem, Aanwinsten 1914, Van Braam, inv.nr. 2.

28 NL-HANA, Staten-Generaal, res. 24-12-1749 en 23-1-1751 en Recueil van Zeesaken VI,

360-361; KB, Handschriften, inv.nr. 73 J20; Maritiem Museum Rotterdam, collectie J.C. de Jonge.

29 Beijerinck en De Boer eds., *Het dagboek*, 327-328.

instrumenten, 9 kavels schilderijen en ingelijste scheepsbouwkundige tekeningen en 23 kavels atlassen, losse land- en zeekaarten, tekeningen en prenten. Meerdere kavels bestonden uit twee of meer voorwerpen. In deze paragraaf worden de belangrijkste stukken besproken.

De zowel volle als halve scheepsmodellen waren hoofdzakelijk van oorlogsschepen, brikken, een bombardeervaarttuig, sloepen, oorlogsbarkassen, waaronder een Engelse, en enkele jachten waarbij een admiraliteitsjacht. Geen van de modellen verwijst naar een bepaald schip. De meeste waren opengewerkt zodat de inwendige constructie van de romp zichtbaar was; ze waren bedoeld om inzicht te geven in, en te kunnen discussiëren over scheepsbouw-technische aspecten. Een “zeer fraai gemaakt” rompmodel van een oorlogsschip, dus zonder masten en tuig, stond onder een glazen stolp. Bij de scheepsonderdelen waren modellen van een achterschip en van een galerij (onderdeel van de spiegel van een schip), er waren koperen en ijzeren ankermodellen met bijbehorende takels, alsmede modellen van vloten en van een gangspil. Verder scheepsmallen om de vorm van een schip op papier af te tekenen, een model van een werktuig om de scheepshuid mee schoon te maken en een model van een scheepsventilator, ook wel koelzeil genoemd, voor natuurlijke ventilatie. Dit was een lange zeildoekse koker die verticaal boven een benedendekse scheepruimte werd gehangen waardoor de warme lucht als door een schoorsteen naar boven kon ontsnappen terwijl frisse lucht door de geschutpoorten naar binnen werd gezogen.³⁰

De artilleriemodellen, van hout, ijzer en koper gemaakt, verwijzen eveneens naar Schrijvers belangstelling voor dat vakgebied. Ze waren van de al genoemde rijdende artilleriewagen die hij zelf ontwierp, kanons, rolpaarden, kogels en een hoekmeter om de elevatie van een kanon in te stellen. Ook hier is geen verwijzing naar modelbouwers of andere uitvinders.

De wetenschappelijke instrumenten vormden verreweg de grootste categorie in Schrijvers kabinet. Bij de meteorologische instrumenten waren een hygrometer, drie thermometers en een barometer. Twee thermometers waren van de hand van Carel Ruspinus (1722–1771), de derde van Hendrik Prins (1696–1762), de overigens defecte barometer was gemaakt door Ayres; alle drie bekwame Amsterdamse instrumentmakers. Acht kavels betroffen magneetstaven, sommige in mahoniehouten dozen, en toestellen in zo’n doos om met magneten proeven te doen. Gezien de betrokkenheid van Schrijver bij verbeteringen in de navigatie is dit bezit niet verwonderlijk. In 1745 zette de Engelse geleerde dr. Gowan Knight belangrijke verbeteringen aan de magneetnaalden van kompassen in gang.³¹ Een patent van hem is door Ayres toegepast op de kompassen aan boord van de *Damiaten* van de Admiraliteit van Amsterdam.

30 Zie hiervoor J.R. Bruijn, *Schippers van de voc in de achttiende eeuw aan de wal en op zee* (Amsterdam 2008) 184, 186.

31 Sybrich ter Kuile en W.F.J. Mörzer Bruyns,

Amsterdamse kompasmakers ca 1580- ca 1850. Bijdrage tot de kennis van de instrumentmakerij in Nederland (Amsterdam 1999) 13.

Schrijvers verzameling bevatte kompasrozen met naalden, en scheeps- en landmeterskompassen, vervaardigd onder meer door Ayres, diens stadgenoot W. Kenrick, en de Engelsman John Smeaton die enige tijd met Knight geassocieerd was.³² Het kabinet bevatte vijftien verrekijkers, waarbij exemplaren door de Engelse optische instrumentmakers James Ayscough, John Dollond, Joseph Harris en Jesse Ramsden. Van de bekwame telescoopbouwer Ayscough (ca. 1719–1759) zijn verschillende exemplaren voor gebruik op zee bewaard en het is aannemelijk dat Schrijvers kijker uit zijn eigen vaartijd dateert.³³ Dollond (1706–1761) patenteerde in 1758 de achromatische lens, waarmee chromatische aberratie werd opgeheven, een van de belangrijkste verbetering aan refractor telescopen. Schrijvers exemplaar van Dollond had zo'n lens en dateerde dus van na zijn vaartijd. Het had een groot objectief en was “zeer fraai met koper opgemaakt” en gemonteerd op een “kostbare” mahoniehouten voet, kortom een astronomische telescoop die Schrijver thuis zal hebben opgesteld. Ramsden (1735–1800), van wie Schrijver twee kijkers bezat, wordt tot de bekwaamste van achttiende-eeuwse Engelse instrumentmakers gerekend en werkte op optisch gebied samen met Dollond.³⁴

Van de drie octanten in hun mahoniehouten kisten was er één “ongemeen groot zamengesteld” en met kijkers en andere extra's toegerust. Ze waren gemaakt door de Amsterdamse instrumentmakers vader Dirk (ca. 1674-na 1742) of zoon Coenraad Fibius Metz (1703-ca. 1749), van wie het al bekend was dat ze octanten konden maken en deze catalogus toont aan dat ze dat ook deden.³⁵ Schrijver zal deze octanten op zee hebben gebruikt, en schaarde zich daarmee bij de groep vooruitstrevende Nederlandse marineofficieren die dit in 1731 ontwikkelde navigatie-instrument spoedig in gebruik namen. Het waren Joris de Visscher, Willem, baron van Wassenaer en Gaspar Bost van de Admiraliteit van Amsterdam, en Adriaan van der Gon van de Admiraliteit van de Maze.³⁶ De ebbenhouten parallellinaal, de palmhouten pleinschalen en de kaartpassers, alle ongesigneerd, zullen eveneens door Schrijver op zee zijn gebruikt. Een pleinschaal was een rekenliniaal waarmee, met behulp van een kaartpasser, koers- en verheidsvraagstukken werden opgelost.³⁷ Het kabinet bevatte meerdere koperen en houten schalen met daarin voet- en duimmaten gegraveerd. Een aantal was door Ayes gemaakt en één door de bekwame Engelse instrumentmaker George Adams (1709–1772) die onder meer een kompas van Knight vervaardigde. Bij de landmeetkundige werktuigen zijn, behalve de al genoem-

32 E.G.R. Taylor, *The Mathematical Practitioners of Hanoverian England 1714–1840* (Cambridge 1966) 218.

33 P.J.K. Louwman en H.J. Zuidervaart, *A Certain Instrument for Seeing Far* (Wassenaer 2013) 79, 151–152; de veiling bevatte overigens nog drie kavelen met ongesignde scheepskijkers.

34 Anita McConnell, *Jesse Ramsden (1735–1800). London's Leading Scientific Instrument*

Maker (Aldershot 2007) 19–20, later kregen ze een conflict over de uitvinding van de achromatische lens, 239–242.

35 Mörzer Bruyns, *Schip Recht door Zee*, 131.

36 Ibidem, 66.

37 S.B. Engelsman, “The navigational ruler from the *Hollandia* (1743)”, *International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration* 11: 4 (1982) 291–292.

de theodoliet, een landmetersketting, het genoemde landmeterskompas door Kenrick en een door Ayres gemaakte pedometer of stappenteller (toen pasganger genoemd).

De eerste vier kavels in de volgende categorie waren vijf schilderijen op paneel, de laatste vijf waren ingelijste scheepsbouwkundige tekeningen. Bovenaan prijkte een “kapitaal stuk” door Adriaen van Salm voorstellende schepen in een storm op zee en op de voorgrond een schipbreuk. Het was “in het graauw” geschilderd, een penschilderij dus. Ofschoon er van Van Salm (ca 1660/65–1720) meerdere marines bekend zijn, kon dit stuk niet worden geïdentificeerd. Dat geldt eveneens voor het paneel voorstellende een oorlogsschip in “kabbelend water” en gemonogrammeerd D.V.B. en de twee zeegezichten op paneel “rijk met diverse vaartuigen gestoffeerd” door dezelfde schilder. Van het schilderij van een stil water met drijvende en roeiende vaartuigen en het monogram L.B., kan verondersteld worden dat het van de hand was van de bekende zeventiende-eeuwse zeeschilder Ludolf Backhuysen (1630–1708). Ook van dit schilderij is de beschrijving onvoldoende om het nader te kunnen identificeren.

Bij geen der scheepsbouwkundige tekeningen is in de veilingcatalogus het bouwjaar, de naam van de werf of van de scheepsbouwer vermeld, zodat nauwkeurige identificatie niet mogelijk is. Het voor- zij- en achteraanzicht van de *Assendelft* was waarschijnlijk van het oorlogsschip van 52 stukken van die naam uit 1736.³⁸ Een andere tekening was van de bark *Hopje* die niet geïdentificeerd kon worden. Twee ontwerptekeningen waren van Britse schepen, de al genoemde *Monmouth* en de sloep *Drake*. Britse marine-sloepen van die naam waren te talrijk om hier een suggestie te kunnen doen.

Tot slot in deze paragraaf Schrijvers verzameling “kapitale zee- en land-atlassen, kaarten, teekeningen en prenten”, waartoe “eenentwintig rollen, met fraaije; en accurate teekeningen van eene menigte groote en kleine schepen, en andere vaartuigen” en “vier rollen met gedrukte kaarten en prenten” behoorden. We bespreken alleen de stukken die geïdentificeerd konden worden. Bovenaan staat het *Zeeboek van alle de Orcadische Eilanden* van Murdoch Mackenzie (1712–1797) met ingekleurde kaarten, dat in 1754 bij de Amsterdamse kaartenmaker en uitgever Johannes van Keulen (1704–1755) verscheen. De Schot Mackenzie stelde als eerste een zeemansgids met betrouwbare zee-kaarten samen van de wateren rondom de Orkney Eilanden, ten noorden van Schotland, die in 1749 verscheen. Van Keulen verwierf de rechten om die in Nederland uit te geven. Deze gids was vooral belangrijk voor retourschepen van de *voc*, en de hen tegemoet zeilende marineschepen, die benoorden Groot-Brittannië om naar Nederland thuisvoeren.³⁹ Schrijvers *Zeeboek* was met een exemplaar van de Engelse editie gebonden in een ‘Engelse band’, dat

38 Bruijn, *De admiraliteit*, 170.

39 Dirk de Vries, Günter Schilder, Willem Mörzer Bruyns e.a., *The Van Keulen Carto-*

graphy Amsterdam 1680–1885 (Alphen aan den Rijn 2005) 48, 50, 54.

wil zeggen dat de katernen op de rug waren gelijmd. Het tweede kavel was eveneens een Britse zeemansgids met kaarten in een Engelse band. Het waren de twee delen van *Great Britain's Coasting Pilot* van Greenville Collins (†1694), de verbeterde editie van 1744. De *Coasting Pilot* was de eerste systematische en nauwkeurige gids voor de navigatie in Britse wateren en genoot grote populariteit.⁴⁰ Ook het volgende kavel was buitenlands, het was een exemplaar van de in Berlijn in 1749 verschenen *Preussische Seeatlas* van Isaac Bruckner (1686–1762), in feite een in twaalf bladen gesneden en ingebonden wereldkaart.⁴¹ Deze werd gevolgd door een exemplaar van de *Atlas de la navigation, et du commerce* (Amsterdam 1715), een zeeatlas van de hele wereld, samengesteld en uitgegeven door Louis Renard (1678/79–1746), een in Amsterdam woonachtige Franse boekverkoper.⁴² Voorts bezat Schrijver de delen twee, drie en vier van *De nieuwe groote lichtende Zee-Fakkel* van Van Keulen. Ze waren in perkament gebonden, materiaal dat een goede bescherming bood tegen weer en wind. Het betrof de editie van 1734 met zeekaarten en beschrijvingen van respectievelijk West-Europese wateren van Het Kanaal af naar het zuiden en de westkust van Afrika, van de Middellandse Zee, en van West-Indische wateren, de vaargebieden van Schrijver.⁴³ *De nieuwe geoctroyeerde verbeterde en vermeerderde stuurmans Zee-Spiegel* van Hendrick Doncker (ca. 1626–1699), een zeeatlas van Europese wateren, was eveneens in perkament gebonden. Dit werk verscheen in Amsterdam in 1682, verbeterde uitgaven zagen in 1683, 1685 en 1693 het licht. We weten niet welke editie Schrijver bezat, maar toen hij voer was de *Zee-Spiegel* als cartografisch werk verouderd. Het bevatte echter tevens een uitgebreide navigatie-instructie door Dirk Rembrandtsz. van Nierop (1610–1682), een bekwame leermeester in dat vak.⁴⁴ Verondersteld mag worden dat Schrijver zijn eerste kennis van navigatie aan Van Nierops bijdrage aan de *Zee-Spiegel* ontleende. De landatlas *Atlas nouveau, contenant toutes les parties du monde* met kaarten naar de Franse cartograaf Guillaume de l'Isle (1675–1726), verscheen in 1733 in Amsterdam bij Johannes Covens (1697–1774) en Cornelis Mortier (1699–1783).⁴⁵ Het exemplaar van Schrijver was gebonden in een 'burgemeestersband', met kartonnen platten en een schaapsleren rug. De veilingcatalogus vermeldt het *Plan de plusieurs batimens de mer et les pavillons* door Pieter Mortier (1661–1711) in 1701 te Amsterdam uitgegeven, dat wij niet hebben kunnen traceren. Het *Plan de plusieurs batimens de mer avec leurs*

40 Ibidem, 48, 107–108. De *Coasting Pilot* verscheen voor het eerst in 1693 en beleefde tot 1792 in totaal twintig edities.

41 Leo Bagrow (revised by R.A. Skelton), *History of Cartography* (Londen 2010) 189, bij dit kavel waren ook een aantal prenten van zeeslagen.

42 C. Koeman, *Atlantes Neerlandici IV. Celestial and Maritime Atlases* (Amsterdam 1970) 432–435. In 1739 verscheen een tweede uitga-

ve bij Reinier en Joshua Ottens in Amsterdam, die in 1745 een geheel Nederlandstalige editie verzorgden.

43 De Vries, Schilder, Mörzer Bruyns e.a., *The Van Keulen Cartography*, 41–45.

44 Koeman, *Atlantes Neerlandici*, 180–183, 189–208.

45 Marco van Egmond, *Covens & Mortier. A map publishing house in Amsterdam 1685–1866* (Houten 2009) 55, 122–125.

proportions et les pavillons door Henri Sbonski de Passebon, dus met een iets andere titel, verscheen omstreeks 1690 in Marseille en bevatte afbeeldingen van vlaggen en Franse sloopstypen. De boekdrukker en uitgever Pieter Mortier nam de afbeeldingen in 1693 op in zijn zeeatlas *De Fransche Neptunus*, maar een titel van hem uit 1701 zoals door Yver en Buys beschreven, is niet bekend.⁴⁶ Omdat de beschrijvingen van de makelaars overwegend accuraat zijn, mogen we aannemen dat deze publicatie wel heeft bestaan. Schrijver bezat de eerste druk van het beroemde boek *L'art des armées navales* (Lyon 1697), een studie van de zeetactiek en zeeslagen door de Franse Jezuïet en mathematicus Paul Hoste (1652-1700), waarvan in 1727 een heruitgave verscheen. Schrijvers exemplaar was gebonden in een 'Franse band', met een losse, niet-gelijmde rug. Het volgende kavel betrof een in perkament gebonden manuscript over het gebruik van de octant dat door Schrijver op zee zal zijn gebruikt toen hij met dat instrument werkte. De vijf verschillende seinboekjes in één kavel aangeboden zullen eveneens uit zijn vaartijd dateren. Hierna volgden drie Franse marine-ordonnanties, waarvan één van Lodewijk XIV in marokijn leer gebonden. Voorts een Frans boekje over het sultanaat Algerije en de stad Algiers uit 1750, ook in marokijnleer, en een eveneens Franse beschrijving uit 1744 van een scheepsventilator. De laatste zal bij het al genoemde ventilatormodel hebben behoord. De volgende kavels betreffen losse, niet gespecificeerde tekeningen, prenten, zee- en landkaarten, onder meer van Van Keulen.

DE KOPERS VAN HET KABINET

De in Parijs bewaarde veilingcatalogus van Schrijvers kabinet is misschien wel het enige exemplaar dat is bewaard.⁴⁷ Wat het echter bijzonder maakt is de annotatie met de namen van de kopers en vrijwel alle bedragen die dezen voor hun aankopen betaalden, de totale opbrengst van de veiling bedroeg f 1189:11. De kopers zijn hieronder in de bijlage vermeld met het aantal kavels op hun naam. In deze paragraaf worden kopers die met redelijke zekerheid geïdentificeerd konden worden, met hun aankopen en aankoopbedragen besproken. Opvallend is het aantal veilingmakelaars onder hen, wellicht boden ze in opdracht van derden. Anderen waren een institutioneel verzamelaar, twee instrumentmakers, uitgevers en boekverkopers.

Tetterode, de naam vermeld bij het eerste kavel, was waarschijnlijk de weduwe van makelaar en uitgever Fredericus Johannes van Tetroode (of Tetterode, 1756-1801), die het bedrijf van haar man voortzette.⁴⁸ Zij kocht het

46 Ibidem, passim.

47 Frits Lugt, *Répertoire des catalogues de ventes publiques intéressant l'art ou la curiosité*, dl I (Den Haag 1938) no.7626 kende slechts dit exemplaar. Wij vonden geen exemplaar in grote Nederlandse bibliotheken, en niet

in de British Library, Londen, de Library of Congress, Washington DC en in de New York Public Library.

48 Van der Krogt, *Advertenties*, 333, 334, 339, 398.

model van een oorlogsschip van 60 stukken en betaalde er *f* 49 voor. Ook Jacobus Peykeren junior, die voor *f* 10:10 het scheepsmodel onder de glazen stolp verwierf, was makelaar en dreef in 1809 een 'konst magazyn' op het Rokin bij de Boomkerk.⁴⁹ In 1828 kocht Peykeren zeventien voorwerpen uit het wetenschappelijk instrumentenkabinet van de Doopsgezinde Kweekschool in Amsterdam, op de veiling waarvan hij zelf een van de makelaars was.⁵⁰ Johannes Buys, met Yver de makelaar van de veiling van Schrijvers kabinet, was een van de grootste kopers op zijn eigen veiling. Hij verwierf één scheepmodel, drie modellen van scheepsonderdelen, één artilleriemodel en veertien wetenschappelijke instrumenten. Buys kan ze privé, in opdracht van derden, of voor Felix Meritis hebben aangeschaft, al komt geen der voorwerpen in de inventarissen van dat Genootschap voor.⁵¹ Hij kocht het ventilatormodel voor *f* 1 – het bijbehorende boekje ging naar een ander – en het model van de rijdende artilleriewagen voor *f* 7. Verder de kwikbarometer van Ayres en van dezelfde maker een "zeer fraaie" zonnwijzer in een mahoniehouten kist, geschikt voor het doen van sterren- en zeevaartkundige waarnemingen, en een ringzonnwijzer door vader of zoon Metz. De kwikbarometer kostte Buys *f* 3:10 en de zonnwijzer *f* 18:10, bij de ringzonnwijzer is geen bedrag vermeld. Voorts een van hout gemaakt planetarium (opbrengst niet vermeld) en voor *f* 14 de genoemde koperen theodoliet, beide ongesigneerd. Op de al genoemde veiling van de Doopsgezinde Kweekschool kocht Buys als 'docent natuurkunde' veertien wetenschappelijke instrumenten. Philippus Buys (1790-1852), een zoon van Johannes en van 1807 af makelaar in Amsterdam, kocht vijftien ongesigeneerde instrumenten en een aantal van de niet gespecificeerde zee- en landkaarten.⁵²

Achter de astronomische telescoop van Dollond op mahoniehouten voet, de hygrometer, en twee kompassen waarvan een peilkompas in mahoniehouten kistje van Smeaton, staat de naam Parker. Heel misschien was hij de Londense instrumentmaker William Parker; aan hem worden in het Teylers Museum te Haarlem enige werken toegeschreven, waaronder een eudiometer (voor het meten van de zuiverheid van de lucht).⁵³ Parker betaalde voor de telescoop van Dollond *f* 280, het was het duurste kavel van de veiling. Voor de ongesigeneerde hygrometer betaalde hij *f* 2 en het peilkompas van Smeaton kostte hem *f* 16.

49 *Koninklijke almanak*, 549; *Namen der gezworenen makelaars*, 3; Leonie van Nierop, 'Gegevens over de nijverheid van Amsterdam', *Jaarboek Amstelodamum* 30 (1933) 296.

50 Huib J. Zuidervaart, 'Meest alle van best mahoniehout vervaardigd'. Het natuurfilosofisch instrumentenkabinet van de Doopsgezinde Kweekschool te Amsterdam, 1761-1828', *Gewina* 29:2 (2006) 105, 112.

51 Huib J. Zuidervaart en Rob H. van Gendt,

Between Rhetoric and Reality. Astronomical Practices at the Observatory of the Amsterdam Society 'Felix Meritis' (Hilversum 2013) 127-134.

52 *Namen der gezworenen makelaars*, 7.

53 G.L'E. Turner, 'Descriptive Catalogue of Van Marum's Scientific Instruments in Teyler's Museum' in: *Martinus van Marum. Life and Work*, dl IV (Leiden 1973) 244, 301, 349.

Martinus van Marum (1750–1837) is de volgende koper die hier moet worden genoemd. Hij promoveerde in 1773 in Groningen op de anatomie en fysiologie van de plant en voltooide er vervolgens de studie geneeskunde. Van Marum ontwierp een elektriseermachine waarmee hij experimenteerde, en vestigde zich als medicus in Haarlem. Hij werd er lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en lector in de natuurwetenschappen en wiskunde.⁵⁴ Een paar jaar later werd Van Marum benoemd tot directeur van de Hollandsche Maatschappij en beheerder van het naturaliënkabinet. In 1784 trad hij aan als directeur van de fysische en naturaliënkabinetten en de bibliotheek van Teylers Stichting in Haarlem, een uitvloeisel van het testament van Pieter Teyler van Hulst (1702–1778), een welgestelde Haarlemse textielabrikant. Van Marum verzamelde voor het fysisch kabinet wetenschappelijke instrumenten die nog steeds deel uitmaken van Teylers Museum. Tijdens zijn lange loopbaan bij Teylers onderhield Van Marum contacten met binnen- en buitenlandse geleerden en instrumentmakers, onder wie de al genoemde Parker en Johannes Buys. Van Marum en Buys kenden elkaar waarschijnlijk door hun gelijksoortige functies bij Teylers en Felix Meritis. In 1827 was de Haarlemse geleerde eens thuis bij Buys te gast.⁵⁵ Gezien zijn werk bij Teylers is het dus geen verrassing dat Van Marum negen kavels met meerdere wetenschappelijke instrumenten uit het kabinet van Schrijver aankocht, waarvan een aantal nog aanwezig is. Het eerste is de “uitmuntende” thermometer van Prins, met schalen van Celsius en Réaumur in een mahoniehouten kastje, Van Marum betaalde er *f* 5:5 voor.⁵⁶ Ook het koperen landmeterskompas gesigineerd *W. Kenrick AMST: Artifex* [kunstenaar], over wie behalve dit kompas niets bekend is, werd door Van Marum verworven, voor *f* 33.⁵⁷ Hij kocht het “ongemeen fraai gemaakt” azimut- en peilkompas door Ayes en betaalde daar *f* 52:10 voor.⁵⁸

Zes gebundelde magneetstaven waar Van Marum *f* 3:5 voor betaalde zijn waarschijnlijk ook bewaard.⁵⁹ Dat geldt eveneens voor de koperen schaal met Franse, Rijnlandse, Amsterdamse en Engelse voetmaten door Ayres, waarin hij bij zijn naam ‘instrument-maaker’ van Willem IV en de Admiraliteit van Amsterdam graveerde.⁶⁰ Het was een van twee schalen die tezamen *f* 2:5 kostten.

De volgende aankopen door Van Marum zijn niet in Teylers Museum aangetroffen. Het zijn de twee thermometers van Ruspinus die hem *f* 3:5 kostten, waarvan er een defect was, en twee magneetstaven in een mahoniehouten doos voor *f* 3:15. Verder de hangpasser van *f* 3:10 en de houten schaal door

54 A. Wiechmann en L.C. Palm eds., *Een elektriserend geleerde. Martinus van Marum 1750–1837* (Haarlem 1987) 11–32.

55 Ibidem, 173–174.

56 Turner, ‘Descriptive Catalogue’, 253.

57 Ibidem, 191; het wordt rond 1800 gedaateerd, maar zal dus zeker 40 jaar ouder zijn. Yver en Buys spelden de naam abusievelijk

als ‘W. Kelrik’.

58 Ibidem, 191–193.

59 Ibidem, 187.

60 Gerard L’E Turner, *The Practice of Science in the Nineteenth Century: Teaching and Research Apparatus in the Teyler Museum* (Haarlem 1996) 31–32.

Azimut- en peilkompas door Benjamin Ayres, Amsterdam, tweede kwart achttiende eeuw. HAARLEM, TEYLERS MUSEUM.

Ayres in één kavel met een ongesigneerd exemplaar met ellen- en voetmaten en een winkelhaak, in een mahoniehouten schuifdoos, tezamen voor *f* 5:10. Ook de tweede door Van Marum gekochte koperen schaal door Ayres, met Franse, Deense, Rijnlandse, Engelse en Amsterdamse voetmaten is niet in de museumcollectie.

Johannes Ambrosius Boldoot (1771-1845), een Amsterdamse makelaar, verwierf voor *f* 3:15 een in koper gevatte zeilsteen (een stuk magnetiet) om kompasnaalden mee te magnetiseren. Boldoot kocht op de veiling van de Doopsgezinde Kweekschool, waar hij een van de makelaars was, ook één instrument. Christiaan George Sulpke (1789-1858) was een boekverkoper van Duitse komaf die in 1808 in Amsterdam een Duitse boekhandel vestigde en als uitgever optrad.⁶¹ Hij kocht twee kompassen voor *f* 1:10. Bruno Tideman (1738-1822) verwierf voor *f* 81 een koker met “uitmuntende” zilveren tekeninstrumenten, een tweede koperen ringzonnwijzer door vader of zoon Metz kostte hem *f* 1:5, voorts vergrootglazen en voor 12 stuivers een helioscoop voor het waarnemen of projecteren van het beeld van de zon. Ook Tideman was makelaar en in 1795 overman van het makelaarsgilde in Amsterdam geweest.⁶²

Jan Yver, makelaar van de verkoping van Schrijvers kabinet, kocht voor *f* 36 een Hollandse cirkel met kijker door Ayres, een zakglobe in foedraal voor *f* 7:10 en voor *f* 6:5 de zware koperen schaal met Rijnlandse voetmaten door George

61 P.C. Molhuysen en P.J. Blok, *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek*, dl 3 (Leiden 1914) 1212-1213.

62 *Namen der gezwooren makelaars*, 6; *Koninklijke almanak*, 550; *Nederland's Patricaat* 76 (1992) 323.

Adams. Verder betaalde Yver f 16:15 voor een ongesignde koperen schaal met Franse, Rijnlandse, Amsterdamse en Engelse duimen.

De volgende twee kopers die hier worden genoemd waren de toen al bekende instrumentmakers Jan Marten Kleman en Hartog van Laun. Kleman (1758–1845) vestigde zich omstreeks 1781 als wetenschappelijk instrumentmaker in Amsterdam. Hij kreeg spoedig erkenning voor zijn werk en koning Lodewijk Napoleon verleende hem in 1808 het predicaat 'koninklijke instrumentmaker', dat later door koning Willem I is bevestigd. In het jaar van de veiling trad Klemans zoon Barend tot de firma toe.⁶³ Kleman kocht voor f 1 een krompasser door Ayres, diverse tekeninstrumenten en koperen schalen met voetmatten, in totaal zes kavels. Op de veiling van de Doopsgezinde Kweekschool kocht Kleman één instrument. Van Laun (1732–1815) trad van omstreeks 1784 af op als instrument- en kompasmaker in Amsterdam.⁶⁴ Hij kreeg bekendheid door het planetarium, tellurium en lunarium dat hij bouwde en waar de Amsterdamse hoogleraar Jan Hendrik van Swinden voor Felix Meritis lezingen over hield en in 1803 een boekje over publiceerde.⁶⁵ De bejaarde Van Laun kocht drie kavels uit het kabinet van Schrijver, met koperen passers, trek- en potloodpennen en andere tekeninstrumenten en een van de landmeetkundige werktuigen. Het lijkt aannemelijk dat de aankopen van Kleman en Van Laun waren bedoeld voor gebruik in hun instrumentmakerijen; ze betaalden er tussen de f 6 en enkele stuivers voor. Van Launs bedrijf is na zijn overlijden voortgezet door zijn zonen Abraham en Jacob, die op de veiling van de Doopsgezinde Kweekschool 26 instrumenten kochten.

Bij geen van de schilderijen en scheepsbouwkundige tekeningen konden de kopers geïdentificeerd worden en de opbrengsten waren laag. Het paneel van Van Salm bijvoorbeeld, bracht f 3:5 op, dat wellicht van Backhuyzen slechts f 1:15; voor de overige kavels had men meestal maar enkele stuivers over.

Bij de kopers van zeemansgidsen en zeeatlassen tenslotte, komen we Hendrik Gartman tegen, een boekverkoper en veilinghouder van boeken in de Kalverstraat te Amsterdam die tevens als antiquaar en uitgever actief was. Bij een aantal veilingen waarin Gartman participeerde werden ook wetenschappelijke instrumenten en globes aangeboden.⁶⁶ Bij Yver en Buys kocht hij de zeemansgidsen van Mackenzie en Collins voor f 2:15 elk en de zeeatlassen van Bruckner en Covens en Mortier voor respectievelijk f 2 en f 5:15. Martinus Gastman was van 1783–1841 boekverkoper, drukker en uitgever in Amsterdam.⁶⁷ Hij kocht de drie delen van de *Zee-Fakkel* van Van Keulen voor f 3:5, voor 6 stuivers de

63 Ter Kuile en Mörzer Bruyns, *Amsterdamse kompasmakers*, 83.

64 Ibidem, 84; Zuidervaart en Van Gent, *Between Rhetoric and Reality*, 62–64, 81.

65 W.F.J. Mörzer Bruyns, 'Het planetarium, tellurium en lunarium van Hartog van Laun', *Spiegel Historiae* 11:3 (1976) 170–175.

66 Piet J. Buijnsters, *Geschiedenis van het*

Nederlandse antiquariaat (Nijmegen 2007) 28, 52; Van der Krogt, *Advertenties*, 271, 287, 291, 294, 300, 315, 328, 332, 336, 339, 348, 351, 354, 358, 374, 377, 388, 401.

67 A.B. Saakes, *Naamlijst, van uitgekomen boeken, kaarten, prentwerken, enz. 1814–1818*, dl 6 (Den Haag 1814) 31, 56, 93; Rijksmuseum, Amsterdam, nr. RP-P-OB-88.079A.

Zee-Spiegel van Doncker en een pakket boeken voor 12 stuivers. De opbrengsten van de overige banden varieerden van een paar stuivers tot enkele guldens.

INSTRUMENTEN VERWORVEN DOOR NIET-GEÏDENTIFICEERDE KOPERS

Teneinde het beeld dat we van Schrijvers kabinet kunnen vormen volledig te maken, vermelden we de geveilde instrumenten waarvan de makers bekend zijn, met de namen van kopers die niet geïdentificeerd konden worden. Een tweede kompas van Smeaton, in een eikenhouten kistje, werd voor *f* 3:10 door H. David gekocht. De “ongemeen heldere kijker” van Ayscough, het drieledig achromatisch exemplaar van Harris en de pedometer van Ayres werden verworven door Van den Brink.⁶⁸ Ayscoughs kijker wordt in de catalogus nader omschreven als “katoog” en was dus in het donker goed bruikbaar, en bracht *f* 12:10 op. Van den Brink betaalde *f* 25 voor de kijker van Harris en *f* 31:10 voor de pedometer. Een achromatische kijker van Ramsden werd voor *f* 20 eigendom van D. Roelofs; het tweede, uit twee geledingen bestaande exemplaar van dezelfde maker, ging voor *f* 13 naar Harmel. De tweede Hollandse cirkel met kijker door Ayres, met zonnewijzer, statief en tekeninstrumenten werd voor *f* 50 aangeschaft door A. van Houten die voor *f* 9 tevens eigenaar werd van het “ongemeen groot zamengesteld” octant van Metz. De twee andere octanten met die naam kwamen voor respectievelijk *f* 2:10 en *f* 2:15 in bezit van Vergouw.

CONCLUSIE

De veilingcatalogus van Schrijvers verzameling toont het nautische bezit van een vermogende, vooruitstrevende en invloedrijke achttiende-eeuwse zeeofficier. De navigatie-instrumenten, zeemansgidsen en zeeatlassen laten zien wat zo’n marineman in de eerste helft van de achttiende eeuw op het gebied van navigatie zoal bezat. Met uitzondering van de schilderijen, een aantal boekbanden en de notenhouten kast met spiegel en glazen deuren, gebruikte Schrijver de geveilde stukken op zee bij de navigatie of voor de door hem nagestreefde verbeteringen in de scheepsbouw, artillerie, landmeetkunde en navigatie. Het was een gebruiks- en werkverzameling. Schrijvers instrumenten waren gemaakt door bekwame en bekende tijdgenoten zoals Prins, Ayres, Metz, Ayscough, Dollond, Ramsden en Adams. Toen makelaars Yver en Buys toegang kregen tot het kabinet waren de voorwerpen al ruim veertig jaar of ouder en de makers ervan overleden. Het feit dat ze de namen van deze instru-

68 Misschien van Krap & Van den Brink, verkopers van navigatie-instrumenten in Rotterdam, van wie een zeekijker bekend is, zie ‘Scientific Instruments in the Netherlands’,

www.dwc.knaw.nl of Dirk Bakhuizen van den Brink (1777- 1840) sinds 1795 makelaar in Amsterdam, *Nederland’s Patriciaat* 33 (1947) 56; *Namen der gewoorenen makelaars*, 4.

mentmakers vermeldden en hen omschreven als de “beroemdste meesters”, geeft aan dat hun werk in 1809 nog bekendheid genoot.

DANKBETUIGING

Wij zijn de volgende personen erkentelijk voor hun hulp bij ons onderzoek. De heer Wilfred de Bruijn, bibliothecaris van de Fondation Custodia en dr. Danielle Fauque, beiden in Parijs, achterhaalden de precieze locatie van de veilingcatalogus van Schrijvers kabinet, die in 1966 niet exact was opgegeven. Dr. Remmelt Daalder, oud-senior conservator van Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam adviseerde ons over de schilderijen en mevrouw Wendela van Haren Noman, voormalig restauratrice van Teylers Museum, Haarlem over boekbinderstechnieken. Drs. Trienke van der Spek, hoofdconservator wetenschappelijke collecties, en de heer Herman Voogd, hoofd collectiebeheer wetenschap, beiden bij Teylers Museum, Haarlem, leverden aanvullende gegevens over de door Van Marum aangekochte instrumenten. Tenslotte gaat onze dank uit naar dr. Marco van Egmond, conservator kaarten, atlassen en gedrukte boeken van de Universiteitsbibliotheek Utrecht, voor zijn aanvullende informatie over Pieter Mortier.

OVER DE AUTEURS Dr. J.R. Bruijn is emeritus hoogleraar Zeegeschiedenis, Universiteit Leiden en dr. W.F.J. Mörzer Bruyns was senior conservator van het Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam (thans Het Scheepvaartmuseum).

Bijlage

Lijst met namen van de kopers van het kabinet van Schrijver en het aantal kavels op hun naam, in de volgorde van de veilingcatalogus. De laatste categorie, de tekeningen, kaarten en prenten, zijn ter veiling opgedeeld in een aantal handgeschreven sub-kavels die wij niet per koper hebben uitgesplitst, maar wij vermelden alleen hun namen. In de annotatie worden de namen afwisselend met een ij of y geschreven.

Scheepsmodellen, enz.

Tetterode (1)
[F.J. van Tetroode]
[Jacobus] P[e]ykeren
(1)
Van der Feen (1)
H. David (1)
H. Barend (3)
A. Barens (1)
A. van Houten (5)
Schols (6)
Vergouw (1)
[Johannes] Buys (4)
Frantzen (2)
H. Bunt (2)
Geld⁶⁹ (1)
Steen (1)

Artilleriemodellen, enz

[Johannes] Buys (1)
A. Barens (7)
Jan Schneijder(s) (1)
Van Bergen (1)
Bruin (1)

Wetenschappelijke instrumenten

Parker (4)
[M.] van Marum (9)
[Johannes] Buys (14)
A. van Houten (5)
P[hilippus] Buys (15)
[J.A.] Boldoot (1)
[C.G.] Sulpke (2)
H. David (6)
Bruin (2)
Van Diesen (3)
Steen (1)
Preijer (1)
Jan Schneijder(s) (1)
Van den Brink (3)
D. Roelofs (2)
Harmel (1)
Geld (1)
B[runo] Tideman (4)
J[an] Yver (4)
Vergouw (2)
[J.M.] Kleman (6)
[Hartog] van Laun (3)
Van der Feen (1)

Schilderijen, enz.

Du Prie (1)
H. Bunt (2)
Jan Schneijder(s) (2)
J. Munk (2)

Atlassen, enz.

[Hendrik] Gartman
(4)
H. Barend (4)
Du Pron (3)
J. Munk (1)
Geld (3)
M[artinus] Gastman
(3)
I.J. Meijer (1)
P[hilippus] Buys (2)

Tekeningen

Du Pron
P[hilippus] Buys
J. Munk
Frantzen
A. van Houten
Betree
Van der Feen
Jan Schneijder(s)

69 Geld kocht op de veiling van de Doopsgezinde Kweekschool twee instrumenten:

Zuidervaart, 'Meest alle van best mahonie-hout vervaardigd', 112.